

до іспитів // За ред. В. В. Васильченка. Дніпропетровськ, 2003. 25. Л. М. Труфанова. Юридичні особи в сучасному українському цивільному праві: теорія і практика // Держава і право. № 13. 2001. 26. Гражданское право. Часть 1. Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. М., 1996. 27. <http://www.kyokushinkan.org.ua>; 28. Фролов Ю. Некоторые проблемы правовой характеристики юридического лица // Предпринимательство, хозяйство и право. № 5. 2000. 29. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. К., 1999. 30. Гражданское и семейное право. Учебно-практический справочник. / Под ред. Е. О. Харитоновой. Х., 1999. 31. Цивільне право України: академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. К., 2003. 32. Українська радянська енциклопедія. Т. 8. Вид. друге. К., 1982.

Надійшла до редакції 06.03.07

М. О. Самойлов

ПРОБЛЕМАТИКА СПАДКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА У МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ УКРАЇНИ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Розвиток двосторонніх міждержавних відносин з іншими державами, приєднання України до багатосторонніх міжнародних договорів сприяє як успішному вирішенню на практиці колізійних питань, так і покращенню співпраці компетентних установ різних країн, які займаються питаннями спадщини, обтяженої іноземним елементом, а також підвищенню світового статусу України як європейської держави.

Дослідженню проблематики спадкування у міжнародному приватному праві присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема Б. С. Антімонова, Л. П. Ануфрієвої, В. Г. Буткевича, В. В. Васильченка, Г. В. Галущенко, М. В. Гордона, К. О. Граве, А. С. Довгерта, В. К. Дронікова, Г. К. Дмитрієвої, Ю. О. Заїки, О. С. Іоффе, В. І. Кисля, О. Р. Кибенко, В. М. Корецького, Х. Коха, О. О. Красавчикова, Л. А. Лунца, О. Л. Маковського, А. І. Муранова, А. А. Рубанова, В. І. Серебровського, А. Я. Сивоконя, Г. С. Фединак, Л. С. Фединак, А. Г. Хачатуряна, Я. М. Шевченко, Л. В. Шевчук та ін. Більшість з них торкається спадкового статусу громадян СРСР за кордоном та не відповідає реаліям часу і потребують перегляду. Недостатня теоретична розробленість проблеми, її безсумнівна наукова і практична значущість і актуальність викликають необхідність проведення досліджень наявних проблем теорії інституту спадкування у міжнародному приватному праві, одній з яких – питанню спадкування нерухомого майна – присвячена ця робота.

Врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом здійснюється за допомогою міжнародних договорів, які А. Рубанов поділяє на два види: договори про надання правової допомоги і консульські угоди та конвенції [1, с.9].

З двадцятьма державами світу Україна як суверенна, незалежна держава уклала міжнародні договори про правову допомогу

та правові відносини у цивільних справах (порядок їхньої дії на території України визначається Законом України «Про міжнародні договори України» [2]), тому досвід України у сфері міжнародно-правового регулювання відносин спадкування треба також вивчити на прикладі міжнародних двосторонніх угод про правову допомогу у цивільних справах.

Одним з перших міжнародних договорів незалежної України у цій сфері співробітництва став Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах, який підписано 31 жовтня 1992 р., ратифікований Україною 5 лютого 1993 р., набув чинності 20 грудня 1993 р. Подальший процес розвитку договірної бази України пов'язаний з укладенням у 1992-1999 роках двосторонніх договорів про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах з Польщею (підписано 24 травня 1993 р., ратифіковано 4 березня 1994 р., набув чинності 4 серпня 1994 р.), Литвою (підписано 7 липня 1993 р., ратифіковано 17 грудня 1993 р., набув чинності 19 грудня 1994 р.), а також Молдовою, Грузією, Естонією, Латвією, Монголією, Республікою Узбекистан [3]. Укладено також договори про правові відносини та правову допомогу у цивільних справах з Республікою В'єтнам (підписано 6 квітня 2000 р., ратифіковано 2 листопада 2000 р.), Республікою Македонія (підписано 10 квітня 2000 р., ратифіковано 2 листопада 2000 р.), Чеською Республікою (підписано 28 травня 2001 р., ратифіковано 10 січня 2002 р.), Турецькою Республікою (підписано 23 листопада 2000 р., ратифіковано 5 липня 2001 р.), Угорською Республікою (підписано 2 серпня 2001 р., ратифіковано 10 січня 2002 р.), Грецькою Республікою (підписано 2 листопада 2002 р., ратифіковано 6 березня 2003 р.), Республікою Куба (підписано 27 березня 2003 р., ратифіковано 10 грудня 2003 р.), Республікою Болгарія (підписано 21 травня 2004 р., ратифіковано 22 вересня 2005 р.), Республікою Кіпр (підписано 6 вересня 2004 р., ратифіковано 22 вересня 2005 р.) тощо [4].

Окрім цього, згідно із Законом «Про правонаступництво України» (ст. 7) [5] нотами України, надісланими у січні 1994 р. до посольств іноземних держав, з якими у СРСР були двосторонні договори про правову допомогу, про застосування цих договорів щодо України, а також відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р., в Україні застосовуються положення міжнародних угод СРСР, зокрема таких, як: Договір між СРСР та Народною Республікою Албанія про надання правової допомоги в цивільних, шлюбно-сімейних та кримінальних справах від 30 червня 1958 р., Договір між СРСР та Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах від

11 серпня 1978 р., Договір між СРСР та Туніською Республікою про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 26 червня 1984 р. та ін.

Роль цих актів у процесі регламентації спадкування полягає в тому, що вони комплексно регулюють всі істотні аспекти правовідносин з даного питання через визначення норм права, які підлягають застосуванню.

По-перше, вони встановлюють один з основних принципів, якому підпорядковуються правовідносини спадкування. Йдеться про принцип зрівнювання в правах (однак цей принцип не відображено у договорі між Україною і, наприклад, В'єтнамом, Грузією). Як стверджує Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р., громадяни кожної з договірних сторін можуть успадковувати на території інших договірних держав майно або права за законом або за заповітом на рівних засадах і в тому самому обсязі, що і громадяни даної договірної країни.

Принцип зрівнювання громадян у правах означає, що «громадяни однієї Договірної Сторони прирівнюються у правах до громадян другої Договірної Сторони, що проживають на її території, щодо спроможності складання або скасування заповіту на майно, яке знаходиться на території другої Договірної Сторони, або на права, що повинні бути здійснені, а також відносно придбання у спадщину майна або прав. Майно або права переходять до них на тих самих умовах, які встановлені для власних громадян договірної Сторони, що проживають на її території» (ст. 35 Договору між Україною та Латвійською Республікою, ст. 34 Договору між Україною і Литовською Республікою, ст. 34 Договору України та Естонською Республікою).

Аналізуючи принцип рівності у правах, відображений у міжнародних договорах, які уклала Україна з іншими державами, можна виділити ознаки цього принципу у галузі спадкування: іноземці мають такі самі права та обов'язки як і громадяни України – набувати майно та права, бути спадкоємцем як за заповітом, так і за законом, одержувати спадщину, складати, змінювати та скасовувати заповіт. У кожному конкретному випадку обсяг прав визначається законодавчим актом.

Принцип зрівнювання у правах тісно пов'язаний з іншим принципом міжнародного права – надання іноземцям «національного режиму». Принцип національного режиму закріплено у Конституції України: «Іноземці..., що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України». (ст. 26). Здатність іноземців мати спадкові права в Україні забезпечується також і цивільним законодавством України. Отже, в

Україні законодавчо закріплено принцип національного режиму у питаннях не тільки правового статусу іноземців, а й у питаннях спадкування іноземцями. При цьому використання іноземними громадянами своїх прав та свобод в Україні не повинно завдавати збитків інтересам української держави, правам та законним інтересам українців та іншим особам.

Національний режим – це надання іноземцям такого режиму, який держава надає вітчизняним громадянам, тобто вона прирівнює іноземців у правах та свободах до місцевих громадян [6, с. 104–108]. Отже, зміст національного режиму у сфері спадкування, як стверджував А. Рубанов, має певні особливості і характеризується: принципом прирівнювання іноземців до місцевих громадян, окремим обмеженням порівняно з місцевими громадянами, наявністю особливих прав, які не надаються місцевим громадянам [7, с. 142]. Це означає, що іноземці мають право спадкувати за заповітом і за законом, закликатися до спадкування в порядку, встановленому українським законодавством, мати право на обов'язкову частку на рівних умовах з українськими громадянами. Будь-яке обмеження їхніх прав при спадкуванні за ознакою іноземного громадянства має бути визнане незаконним.

Тому відведення національному режиму особливого місця у сфері спадкування пов'язується, як зазначав А. Лунц, із існуванням у праві деяких країн виключень, спрямованих на те, щоб розширити коло випадків застосування власного права, або встановити у питаннях спадкування спеціальні привілеї для власних громадян, або обмежити права спадкування іноземців [8, с. 414].

Найчастіше такі примітки стосуються іноземців та осіб без громадянства щодо спадкування ними земельних ділянок та інших природних ресурсів. У принципі, можливість подібних обмежень спадкових прав не виключена і в Україні, оскільки, згідно з Конституцією та ЦК України, із принципу національного режиму можливі винятки, за умови якщо вони встановлені законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України). Так, відповідно до ст. 81 Земельного кодексу України, іноземні особи мають право приймати у спадщину землі сільськогосподарського призначення, проте ці ділянки протягом року після прийняття спадщини підлягають відчуженню.

У законодавстві деяких країн існують обмеження іноземців щодо набуття певних видів майна. Причому ці обмеження є законними, адже міжнародне право не перешкоджає державі надавати чинності нормативним актам, що обмежують здатність іноземців мати спадкові права. У Польщі іноземці у галузі спадкування раніше наділялися групою прав, яких не мали польські громадяни. Деякі польські вчені вказують, що це є «відхилення від

принципу рівного поводження з громадянами іноземних країн» [9, с. 236–238].

Намагання не допустити обмеження спадкових прав своїх громадян, коли ці права повинні виникнути або здійснитися в іншій державі, пояснює включення в двосторонні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, спеціальних умов щодо застосування у сфері спадкування національного режиму.

Найбільш стисло та чітко принцип національного режиму, який застосовується у процесі спадкування, сформульовано у Договорі з Польщею: громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати на території іншої Договірної Сторони права на майно і інші права, одержуючи спадщину за законом або розпорядженням у випадку смерті на тих самих умовах і в такому самому обсязі, що і громадяни цієї Договірної Сторони» (ст. 36 Договору) [10, с. 67–70].

Отже, в Україні національний режим застосовується щодо прав іноземців згідно з правилами внутрішнього законодавства, а також з нормами міжнародних договорів, які надають право іноземцям приймати чи відмовитися від спадщини, що відкривається на території України, право складати, відмінити та скасовувати заповіт на майно, яке знаходиться на території іншої Договірної Сторони чи на українській території, тощо. У міжнародних договорах, нормативних актах України поняття «обсяг прав, пов'язаних із спадкуванням», містить не тільки право на спадкування майна, але і право на укладання і скасування заповіту на майно, що знаходиться на території іншої договірної країни (а також спадкові права, що можуть бути здійснені у майбутньому). Окрім того, законодавство України вказує, що права іноземців щодо спадщини виникають на тих самих підставах, що і у громадян України, і спадщина переходить до спадкоємців незалежно від громадянства.

Принцип зрівняння у правах є основою національного режиму, оскільки визначає основні аспекти здатності іноземців мати права, що виникають при спадкуванні. Суть спадкових прав залишається незмінною як у випадку набуття їх іноземцями, так і у випадку набуття українськими громадянами. Об'єкт також залишається незмінним – спадщина (сукупність суб'єктивних прав та обов'язків спадкодавця).

По-друге, міжнародні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, встановлюють окремі колізійні норми щодо спадкування рухомого і нерухомого майна. Основними колізійними нормами договорів є ті, які визначають право, що застосовується до спадкових правовідносин. Усі без виключення договори виходять з так званого «дуалістичного принципу», тобто поділу майна, що успадковується, на рухоме та нерухоме. Щодо запові-

дача, зауважує Г.Дмитрієва, договори містять два критерії – громадянство та останнє постійне місце проживання [11, с. 500–508].

Відповіді на питання, що саме варто вважати майном рухомим, а що – нерухомим, угоди не містять. Укладачі угод, мабуть, розраховували, що держави самі в змозі зробити необхідну кваліфікацію. Однак, договори, щодо яких було оформлено правонаступництво України, містять норми про те, яке спадкове майно слід вважати рухомим, а яке нерухомим. Зазначимо, що це треба вирішувати відповідно до законодавства Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно (ст. 31 Договору з Кубою, ст. 43 Договору з ФРН).

Щодо рухомого майна, договори про правову допомогу дотримуються правила, що порядок спадкування визначається законодавством тієї країни, на території якої спадкодавець мав останнє постійне місце проживання. Подібні формулювання можна знайти в Договорі між Україною і Естонською Республікою про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах: право спадкування рухомого майна регулюється законодавством Договірної Сторони, на території якої спадкодавець мав останнє постійне місце проживання (ст. 34 Договору).

Договори про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах, укладені Україною з Латвією (ст. 36 Договору), Литвою (ст. 35 Договору), Туреччиною (ст. 30 Договору), Узбекистаном (ст. 45 Договору) також пропонують використовувати закон останнього місця проживання для визначення правової системи, що регламентує право спадкування рухомого майна. Аналогічна норма міститься і в Мінській конвенції (ст. 45).

Тоді як більшість договорів пов'язує спадкування рухомого майна з правом країни останнього постійного місця проживання спадкодавця, договори з В'єтнамом (ст. 34 Договору), Македонією (ст. 34 Договору), Молдовою (ст. 37 Договору), Чехією (ст. 38 Договору) передбачають, що до правовідносин щодо спадкування рухомого майна застосовується законодавство Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті.

Правові відношення щодо спадкування нерухомого майна регулюються договорами однотипно, а саме: до правовідносин щодо спадкування нерухомого майна застосовується законодавство Договірної Сторони, на території якої знаходиться таке майно (ст. 34 Договору з В'єтнамом, ст. 34 Договору з Естонією, ст. 36 Договору з Латвією, ст. 35 Договору з Литвою, ст. 34 Договору з Македонією, ст. 37 Договору з Молдовою).

Право спадкування нерухомого майна визначається за законами держави – місця його знаходження. Такий порядок встановлено і Конвенцією СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р.

У договорах про надання правової допомоги, укладених Україною з республіками, що раніше входили до СРСР, чітко простежуються два критерії визначення юрисдикції держав щодо спадкування майна: громадянство або місце постійного проживання спадкодавця. Доречно стверджувати, що ці документи дотримуються принципів дуалізму. А. Рубанов зазначав, що договорам про надання правової допомоги, укладеним у 1950–60-ті роки СРСР з іншими країнами (Угорщина, Польща, Чехословаччина) були властиві й інші, моністичні підходи до спадкування майна. Вони полягали в тому, що визначення юрисдикції майна, що успадковується, здійснювалося на підставі лише одного із зазначених вище критеріїв [1, с. 87].

У науці питання щодо розщеплення колізійної прив'язки для спадкування дискусійне: є прибічники як моністичного, так і дуалістичного напрямку. Так, А. Хачатурян наводить аргумент для збереження колізійної прив'язки в аспекті національного законодавства – фактор економічно цілісного зв'язку нерухомості з країною місця знаходження. Також він вказує, що використання формули прикріплення до закону громадянства спадкодавця призведе до «штучного вилучення відносин спадкування з-під дії правової системи, яка регулює всі інші відносини, пов'язані з цим видом властності» [12, с. 38–39].

У доктрині дуалістичний принцип піддається критиці і вказуються його недоліки, які змушують долати перешкоди при застосуванні дуалістичної системи, зокрема закликання до того самого спадкового майна різного кола спадкоємців (одне коло – для рухомого, інше – для нерухомого майна), різні частки спадкоємців, ускладнення їхнього становища необхідністю прийняття спадщини у різні строки та ін. В. Гридін, Є. Дріжчана [13, с. 262–263; 14, с. 147] дійшли висновку, що прийняття подвійної прив'язки у МПРП щодо спадкування не є найкращим вирішенням цієї проблеми, і пропонують моністичне вирішення цих питань у міжнародних договорах. Якщо дотримуватися моністичного напрямку, то необхідність поділу майна на види відпаде, і в разі виникнення суперечностей – спір вирішуватиметься в судовому порядку.

Тільки договори з Польщею, Латвією, Македонією, Молдовою закріплюють порядок визначення майна, що входить до складу спадщини. Це дозволяє уникнути багатьох колізій.

Зазначимо, що загальним підходом договорів у питаннях спадкування рухомого і нерухомого майна є чітке його розмежування.

Угоди про правову допомогу і правові відносини встановлюють режим правозастосування не тільки для різних категорій майна, але і для окремих його видів. Йдеться про відмерле майно. Зупинимось на проблемі обґрунтування вибору права, здатного регламентувати спадкування такого майна.

Як уже неодноразово вказувалося, якщо покійний мав за життя місце проживання в іншій державі і не встиг скласти заповідалне розпорядження, спадкування рухомого майна цієї особи здійснюється за законами держави останнього місця проживання померлого. Однак, якщо така особа помирає, не залишивши спадкоємців, може виникнути суперечка з приводу подальшої долі його майна. Одна держава вправі пред'являти спадкові претензії на це майно за правом знаходження майна на його території («право окупації», яке існує в США, Австрії). Проте, й інша країна також може вважати себе «так званім» далеким спадкоємцем зазначеного майна, і у силу цього вимагати його переходу під свій контроль.

Як же встановити компетентний правопорядок, що здатний регулювати перехід відмерлого майна у спадщину? Це питання на практиці породжує великі проблеми. Насамперед, треба чітко з'ясувати, чи є держава спадкоємцем, чи спадкове майно переходить у власність держави за «правом окупації». Вирішення цього питання залежить від позиції національного законодавства щодо спадкового (відмерлого) майна, яке переходить до держави.

Угоди про надання правової допомоги у цивільних справах пропонують такий механізм вирішення цієї проблеми. Спадкування відмерлого рухомого майна здійснюється відповідно до законів тієї держави, громадянином якої спадкодавець був до моменту своєї смерті. Нерухоме відмерле майно переходить до тієї держави, на території якої воно знаходиться (ст. 35 Договору з В'єтнамом, ст. 35 Договору з Естонією, ст. 37 Договору з Латвією, ст. 35 Договору з Македонією, ст. 46 Договору з Узбекистаном). Договір з Туреччиною передбачає інший механізм успадкування цього майна: «якщо померлий громадянин однієї з Договірних Сторін не має спадкоємця на території Другої Сторони, то його рухоме та нерухоме майно буде передано у власність тієї держави, на чій території воно знаходиться» (ст. 31 Договору).

Такий розподіл спадкового майна при переході до держави – рухомість переходить до держави, громадянином якого був померлий, нерухомість – до держави, на території якої вона знаходиться, – на нашу думку, є логічним і виваженим.

Список літератури: Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (отношения между социалистическими странами). М., 1972. 2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004р. // ВВР України. 2004. № 50. Ст.540. 3. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: У 2 т. / М-во юстиції України; Редкол.: Л. М. Горбунова та ін. К., 2004. Т. 1: Двосторонні договори. 4. Закон України про ратифікацію Угод (Договорів) між Україною та іншими державами // <http://zakon.rada.gov.ua/> 5. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. // ВВР України. 1991. № 46. Ст. 617. 6. Ермолаєв В. Г., Сиваков О. В. Международное частное право: Курс лекций. М., 1998. 7. Рубанов А. А. Заграничные наследства: Отношения между социалистическими и капиталистическими странами. М. 1975. 8. Лунц Л. А. Международное частное право: Особенная часть. 2-е изд. М., 1963. 9. Самойлов

М. О. Специфіка спадкування польських фермерських господарств громадянами України // Вісн. НУВС: Спецвипуск. X., 2000. 10. Самойлов М. О. Умови придбання громадянами України нерухомості в Республіці Польща // Проблеми цивільного права: Тези наук. доповідей і повідомлень до конференції, присвяченої світлій пам'яті професора О. А. Пушкіна 21 травня 2001 р. X., 2001. 11. Международное частное право: Учебник / Под ред. Г. К. Дмитриевой. М., 2001. 12. Хачатурян А. Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве. К., 1993. 13. Гридин В. А. Вопросы брака и семьи в новых договорах СССР о правовой помощи с другими социалистическими странами // Советский ежегодник международного права. 1980. М., 1981. 14. Дрижчаная Е. Г. Коллизионные вопросы алиментирования детей в международном частном праве // Международное частное право. К., 1985.

Надійшла до редколегії 19.04.07

Г. М. Ярошевська

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ

Договір про надання юридичних послуг сьогодні має дуже широке застосування. Він використовується всюди, де мова йде про вчинення дій чи здійснення певної діяльності юридичного характеру: надання консультацій (усних чи письмових) з правових питань, підготовка правових висновків, складання різних юридичних документів (заяв, скарг тощо), здійснення представництва інтересів фізичних або юридичних осіб у судах, надання правових рекомендацій тощо. Причому названа юридична конструкція – договір про надання юридичних послуг – використовується суб'єктами надання послуг нерідко незалежно від результату їх дій (діяльності): чи має він уречевлену (матеріальну) форму, віддільну від самих дій, чи виражається лише в певному корисному ефекті, що споживається замовником (клієнтом) під час їх здійснення. Як наслідок – неправильне застосування норм Цивільного кодексу (далі – ЦК), а саме глав 61 та 63. Зазначена обставина обумовлена тим, що уявлення про договір щодо надання юридичних послуг не завжди є однозначним. Це виражається у відсутності єдиної думки відносно суті предмета договору, співвідношення його із суміжними договорами, відносно розподілу ризиків різного роду між сторонами названого договору, випадків прояву «подвійності» цього договору. Аналіз же судової практики, і, в першу чергу, господарських судів, ще раз яскраво свідчить про наявність сумнівів щодо змісту договору про надання юридичних послуг (як з точки зору договору-юридичного факту, так і договору-правовідношення), що в цілому потребує удосконалення існуючих поглядів на вказаний договір та підтверджує актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє дійти висновку, що зазначені питання підіймалася у роботах ряду науковців та практиків (М. І. Брагинський, В. В. Вітрянський, Ю. В. Романець,